

Franciscus Liefstinck

(1835-1917)

Welbespraakt
parlementariër

Caspar Visser 't Hooft

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

7 Inleiding

Drenthe

13 Hunebed

24 Jeugd

Dominee

42 Boijl, Kimsword

51 Blikverruiming

Kamerlid

61 Verkiezingen

70 Schoolstrijd

80 Scheepsramp voor de kust

Het gezin

93 Cornelia

102 Jan

Groot-Oosten

111 Vrijmetselarij

115 Prins Alexander

Kamerlid (vervolg)

- 126 Prins Roland Bonaparte
- 131 Volksvertegenwoordiger
- 146 Monumenten
- 153 Ongevallenverzekering
- 161 Bek op poten
- 167 Confrontaties

Haarlem

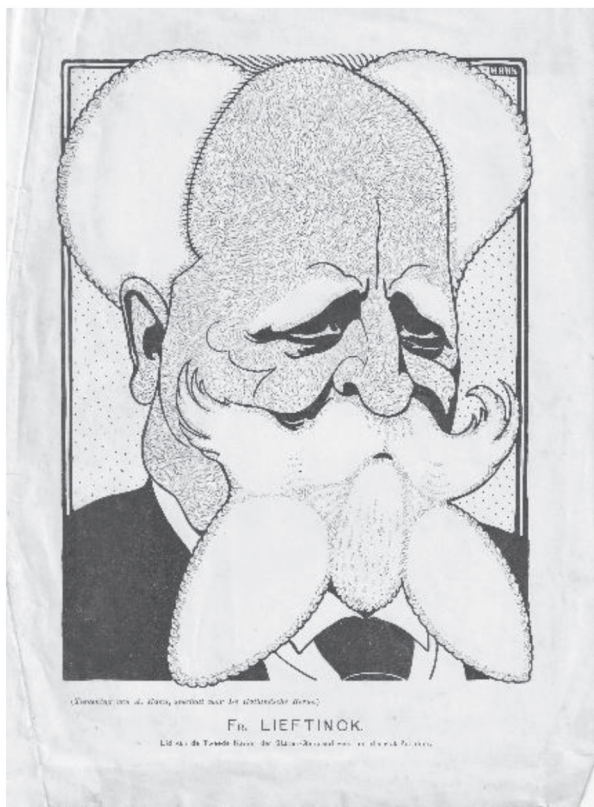
- 187 Een man met relaties

- 201 Nawoord

Inleiding

Franciscus Lieftinck begon zijn loopbaan als predikant op het Friese platteland. Twintig jaar later trad hij toe tot de Tweede Kamer waar hij achtendertig jaar lang zou blijven zitten. Vanaf 1908 was hij het oudste lid. Met zijn uiterlijk van stoere patriarch met baard en snor was hij een favoriet van de cartoonisten van zijn tijd. Daarvan getuigen de talloze spotprenten waar hij op voorkomt. Een vooraanstaande politicus zou hij nooit worden, wel was hij aanwezig op de plaatsen waar geschiedenis werd gemaakt. Vanaf een 'eretribune' was hij getuige van de ontwikkelingen van zijn tijd. Dit boek gaat niet alleen over zijn persoonlijke levensverhaal, maar dient ook als een weergave van de tijd waarin hij leefde.

Gedurende hun leven komen mensen slechts met een beperkt aantal aspecten van de wereld om hen heen in aanraking. In zijn jeugd en gedurende zijn tijd als predikant was de leefwereld van Franciscus Lieftinck geografisch beperkt tot het noorden van Nederland. Sociaal gezien beperkte deze zich tot het protestantse kerkvolk en ideologisch gezien tot de strijd binnen het christendom tussen orthodoxen en de vrijzinnigen. Toen hij de arena van de nationale politiek betrad, kreeg voor hem de werkelijkheid een veel wijdere dimensie. De zaken waar hij mee werd geconfronteerd werden gevarieerder. Wat

niet wegneemt dat ook daar beperkingen zich deden gelden. Een mens, hoe hoog zijn positie ook mag zijn, overziet nu eenmaal niet de hele werkelijkheid, laat staan dat hij haar naar zijn hand kan zetten. Aan deze beperkingen liggen eigen keuzes ten grondslag, maar ze zijn daarnaast vaak het gevolg van toeval. Wanneer we met Franciscus Lieftinck de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw doorlopen, krijgen we te maken met de meest uiteenlopende aangelegenheden.

Het is interessant te zien hoe in zijn tijd de verkiezingsstrijd verliep. We gaan ons bezighouden met de onderwijskwestie die in Franciscus' dagen de gemoederen hoog deed oplopen. We worden eraan herinnerd dat in die tijd de sociale wetgeving door de liberalen werd gedragen. Naast deze punten van algemene aard ontmoeten we bijzondere personen. Als prominent binnen de vrijmet-selarij had Franciscus een nauwe band met Prins Alexander, de zoon van koning Willem III. We maken kennis met een andere prins, Roland Bonaparte, auteur van een boek over de inwoners van Suriname. Andere figuren passeren de revue, de schilder Hendrik Dirk Kruseman van Elten, Adam Zelle, die de vader was van Mata Hari, de Perzische sjah Nasreddin, enkele kopstukken van de Nederlandse politiek: Domela Nieuwenhuis, Troelstra, Goeman Borgesius, De Savornin Lohman... Wie weet nog van het zinken van het oorlogsschip De Adder voor de kust van Scheveningen, waarbij de voltallige bemanning verdronk? Voor Franciscus was het aanleiding tot het houden van een van zijn meest geruchtmakende kamerbetogen.

In de wereld van Franciscus Lieftinck speelden ook zijn naasten een belangrijke rol, familie, vrienden. Ook de meer intieme verhoudingen tussen mensen reflecteren een tijd en brengen deze door een weergave daarvan – soms in de vorm van anekdotes – voor ons dichterbij.

Wie een biografie schrijft, kampt met de vraag in hoeverre hij de gegevens chronologisch op een rij moet zetten. Omdat het mij bij het schrijven van Franciscus' biografie voorkwam dat sommige thema's een aparte be-

handeling verdienen, heb ik telkens wanneer een nieuw thema aan de orde kwam de chronologie moeten onderbreken. Ondanks deze ‘zij sprongen’ heb ik aan een overkoepelende chronologie vastgehouden.

Bij mijn onderzoek over het leven en de tijd van Franciscus Lieftinck heb ik me vooral gebaseerd op stukken uit het familiearchief. Franciscus was mijn betovergrootvader. Het archief bestaat voor de helft uit materiaal over mijn voorgeslacht 't Hooft. De overige gegevens hebben op Franciscus betrekking. Zijn dochter Jacoba was in 1895 getrouwd met mijn overgrootvader Hendrik Philip Visser 't Hooft. Deze gegevens vormen de inhoud van een tiental genummerde mappen. Alles bij elkaar genomen veel materiaal. Vooral krantenknipsels en officiële bescheiden. Gegevens van meer persoonlijke aard, zoals brieven, zijn schaarser. Het grootste deel ervan bestaat uit een correspondentie die Franciscus in het voorjaar 1869 met zijn verloofde voerde, zijn tweede vrouw, Cornelia Smits van der Goes, met wie hij in de maand juni van dat jaar zou trouwen. Hij heeft in zijn leven veel meer geschreven: aan zijn eerste vrouw, aan Cornelia – ook na de verlovingstijd – aan zijn derde vrouw, en aan anderen. Hij moet daarnaast ook veel meer brieven hebben ontvangen dan de weinige die over zijn gebleven. Wat de vraag oproept waarom sommige wél zijn bewaard en andere niet. En dat geldt voor alle memorabilia waaruit het Lieftinck-materiaal bestaat. Waarom dit wel, en dat niet? En wie maakte de keuzes? Was het Franciscus zelf? Zo ja, welke criteria lagen aan zijn keuzes ten grondslag? Was het er hem om te doen

geweest een zo goed mogelijke indruk bij de latere generaties achter te laten? Of heeft hij zijn nakomelingen niet met een te grote hoeveelheid documenten op willen zadelen en heeft hij daarom van alle fasen van zijn leven, alle aspecten van zijn loopbaan, telkens maar een paar gegevens geconserveerd – gegevens die hij als het meest representatief voor die fasen of aspecten beschouwde? Bij mijn onderzoek in het archief, en tijdens het schrijven, lieten mij deze vragen niet los.

De kerkelijke omstandigheden waarmee Franciscus Lieftinck in het begin van zijn loopbaan te maken kreeg waren mij als theoloog niet onbekend. Toch was voor mij het schrijven van deze biografie een goede aanleiding om weer eens te duiken in het standaardwerk van de kerkhistoricus dr. A.J. Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795* (1986). Om Franciscus als politicus in zijn tijd te kunnen plaatsen was voor mij het lezen van een paar interessante biografieën waardevol. Zo las ik de prachtige Thorbecke-biografie van Remieg Aerts (*Thorbecke wil het*, 2018) die me deed kennismaken met de verschillende tendensen binnen de liberale beweging in de negentiende eeuw. Daarnaast waren voor mij leerzaam de biografie van Abraham Kuyper door Jeroen Koch (*Abraham Kuyper, een biografie*, 2020), die van Ferdinand Domela Nieuwenhuis door Jan Meyers (*Domela, een hemel op aarde*, 1995), die van Pieter Jelles Troelstra door Ernst Hueting, Frits de Jong en Rob Ney (*Ik moet het, het is mijn roeping. Een politieke biografie van Pieter Jelles Troelstra*, 1981), die van Cornelis Lely door Cees Banning (*Cornelis Lely. Ingenieur van het nieuwe Nederland*, 2018),

die van Pieter Cort van der Linden door Johan den Hertog (*Cort van der Linden. Minister-president in oorlogstijd, 2007*). Dankzij Fred. J. Lammers leerde ik Prins Alexander kennen (*Alexander, de vergeten kroonprins, 1979*), en dankzij Célia Bertin de amateur-etnograaf Prins Roland Bonaparte (*Marie Bonaparte, 2010*). Ook had ik veel aan de bundel essays over de geschiedenis van de Tweede Kamer, verzameld onder redactie van Remieg Aerts, Carla van Baalen, Joris Oudens, Diederik Smit en Henk te Velde in *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer (2015)*.

Dankzij Internet had ik toegang tot de verslagen van de ‘Handelingen van de Staten-Generaal’, die men sinds kort digitaal kan raadplegen. Daardoor was ik in staat kennis te nemen van alle interventies van Franciscus Lieftinck in de Kamer. Via de website Delpher kwam ik op het spoor van interessante krantenartikelen.

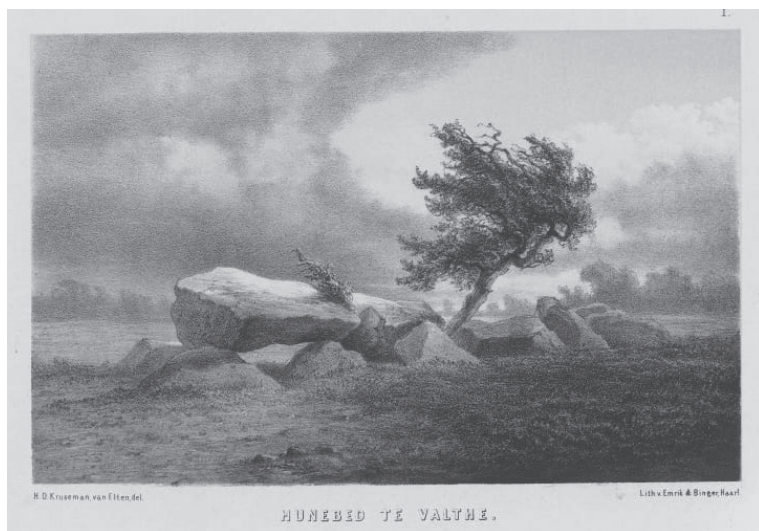
Speciaal wil ik bedanken mijn nicht Clan Visser 't Hooft, neerlandica, die de eerste versie van het boek las en daarbij waardevolle aanwijzingen gaf ter verbetering van de tekst. En daarnaast dr. Jurjen Zeilstra, historicus en theoloog, die de tijd nam het manuscript zeer grondig door te nemen en aan wie ik veel aanvullende informatie te danken heb. Deze informatie is in het boek verwerkt. Hartelijk dank!

Drenthe

Hunebed

In het Stedelijk Museum van Alkmaar hangt een schilderij met de titel *Laatste zonnegloed (Hunebed te Noord-Sleen)*. De schilder is Hendrik Dirk Kruseman van Elten. Hendrik Dirk was via zijn moeder lid van de kunstzinnige familie Kruseman. Deze familie bracht een paar bekende schilders voort: Jan Adam, Cornelis, Frederik Marinus. Hun genre was dat van de Romantiek. Hendrik Dirk, die iets jonger was dan zijn beroemde neven, was een late representant van deze stroming. Zijn landschappen zijn doorgaans geïdealiseerd en bij de keuze van de onderwerpen speelde het oproepen van ‘Stimmung’ nog een belangrijke rol. Van de nieuwe stijl die rond het midden van de eeuw baan brak, waarbij het erom ging de natuur weer te geven zoals die zich direct aan je voordeed, onafhankelijk van vooropgestelde verbeeldingsmotieven, is bij Hendrik Dirk weinig te herkennen. Alleen al het feit dat hij eropuit trok voor studies in het veld, om daarna hoog en droog in zijn atelier aan zijn doeken te werken onderscheidt hem van de jonge generatie schilders van de Haagse school, die net als hun grote voorbeelden van Barbizon (Millet, Rousseau, Corot, Courbet) hun ezels opstelden in de buitenlucht en daar – en niet binnen – met penseel,

verf en palet aan de slag gingen. Van Hendrik Dirk zijn meer weergaves van hunebedden bekend. Zoals die van het Valtherbos. Het Rijksmuseum beschikt over een afbeelding ervan, een litho, vervaardigd als illustratie voor het populaire naslagwerk van W.J. Hofdijk, *Ons voorgeslacht*. Kruseman van Elten had rond het midden van de negentiende eeuw, gewapend met zijn schetsboek en zijn potlood, een lange zomer doorgebracht in Drenthe. Hij logeerde er bij de predikant van de gemeente Odoorn, dominee Jan Wolter Lieftinck, en zijn gezin. Van daaruit maakte hij lange wandelingen door de Drentse heide, over de Hondsrug, onder andere naar Noord-Sleen, dat zo'n tien kilometer ten zuiden van Odoorn ligt, naar het Valtherbos, dat aan de gemeente Odoorn grenst.

Het hunebed te Valthe, lithografie door Hendrik Dirk Kruseman van Elten

Op sommige wandelingen werd hij vergezeld door de oudste zoon van gastheer Lieftinck. Hij heette Franciscus en hij was student theologie in Groningen. Franciscus was gefascineerd door die kunstschilder uit het verre Holland. Voor de romantici moest het kunstenaarschap zich uiten in een heel eigen levensstijl. In kleding en levenshouding onderscheidden zij zich van de brave burgers, iets wat deze brave burgers trouwens van hen verwachtten. Een gedreven artiest, door de muzen begenadigd, moest je kunnen herkennen aan een zekere losse zwier, aan de uiterlijke kenmerken van een zwerversbestaan. Kruseman van Elten had door heel Nederland gereisd, ook was hij in Duitsland en Oostenrijk geweest. Voor het gezin van een Drentse dorpsdominee waren reizen naar het buitenland niet weggelegd. Of ze ooit de grenzen van de drie noordelijkste provincies hebben overschreden is ook nog maar de vraag. Voor de Lieftincks was Groningen de grote stad, daar kwamen ze vandaan, daar woonde het grootste deel van de familie. Wanneer Kruseman van Elten over zijn reizen vertelde, was de jonge Franciscus een en al oor. Met Kruseman van Elten kwam de wijde wereld de Odoornse pastorie binnen wervelen. Het liefst ging Franciscus alleen met hem op stap, zonder zijn jongere broers en zusters. Hij wilde die vrolijke, bereisde artiest voor zich alleen hebben. Het is niet makkelijk om de oudste te zijn van een tamelijk uitgebreide kinderschaar. Men koestert verwachtingen. Er wordt een beroep gedaan op je verantwoordelijkheidsgevoel. Het maakt je een beetje eenzaam. Franciscus zag in Kruseman van Elten de ideale oudere broer –

de broer waar je je aan kunt optrekken – waarnaar hij in stilte altijd had gehunkerd. Iemand die ouder en wijzer is, maar die toch dichter bij je staat dan je eigen vader. En als die vader bovendien een dominee is van wie de omgeving verwacht dat hij zich te allen tijde onberispelijk toont, dan is de afstand niet gering. Met zo'n oudere broer kun je je vrijheden veroorloven die onder het oog van de eigen vader niet zijn toegestaan. De toon wordt soms een beetje plagerig. Een plagerigheid die diepere gevoelens camoufleert. Want het kan haast niet anders of zo'n schilder van de romantische school deed in zijn broederlijke omgang met Franciscus ook op diens gevoelsleven appel. Neem die hunebedden, Franciscus had ze tot dusver voor lief genomen. Toen hij als kind met de dorpsjongens krijgertje speelde, zag hij in zo'n steenstapel niets anders dan een geschikte plek om zich te verstoppen. Of om eraf te springen, bovenop Harmen, of Eltjo. Het hunebed van Valthe was daarbij een vaste bestemming voor wandelingetjes met de familie, op zondagmiddag, na de kerkgang. Eenmaal daar aangekomen stak dominee Lieftinck een sigaar op. Daar had hij op zondag recht op, vond hij. En dan rakelde hij op wat hij over de hunebedden had gelezen. Voor niemand was het nieuw, maar iedereen luisterde met het nodige respect. Het was een vast ritueel. Vader Lieftinck vertelde over de eigenzinnige dichteres Titia Brongersma – een Friezin – die rond het einde van de zeventiende eeuw de eerste was die zich met de archeologie van de hunebedden had beziggehouden. Ze had opgravingen laten verrichten bij het hunebed van het naburige Borger.

Ze had potten gevonden met daarin doodsbeenderen en as. Dit was volgens haar het bewijs dat hunebedden oorspronkelijk als grafruimtes dienst deden. Deze conclusie had ze in een gedicht verwoord. Hiermee weersprak ze de in die tijd gangbare mening volgens welke de steenhopen door reuzen waren opgestapeld. Daar had Johannes Piccardt over geschreven, de zonderlinge predikant van Rolde, die vast geloofde in spoken, heksen en andersoortige gruwelwezens. De bouwers van de hunebedden noemde hij 'huynen' (een ander woord voor reuzen), vandaar het woord 'hunebed'. Piccardt stelde zich deze reuzen voor als gruwzaam, barbaars en wreed en wist zeker dat ze God noch gebod hadden gevreesd. Ze waren als demonen. Volgens hem was het daarom heel goed mogelijk dat Satan zelf achter de bouw van de hunebedden had gezeten en dat ze ooit werden gebruikt als offerstenen voor duivelsdiensten. Dominee Lieftinck had bij het noemen van Piccardts naam door een grimas of een stembuiging laten voelen dat hij het niet met die confrater van twee eeuwen geleden eens was. Wat waren dat nog donkere tijden, toen men in heksen, witte wieven, reuzen en kabouters en wat nog meer geloofde! Er waren er trouwens nog steeds die in die reuzen geloofden. Volgens hen waren ze dezelfde als de reuzen uit Genesis 6, het onzalige kroost voortgekomen uit het huwelijk van godenzonen en aardse vrouwen – demonisch wangebroid dat het kwaad in de wereld dusdanig had doen toenemen dat God tot de zondvloed besloot. Was deze letterlijke opvatting van een oeroud Bijbelverhaal nog vol te houden? – zullen dominee Lieftinck en ook